

BİR GÜNEYDOĞU KENTİ SOKAKLARINDA ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Remzi OTO*, Melikşah ERTEM**, Aytekin SIR***,

Mustafa ÖZKAN***, Rojda GETER****

ÖZET

Çocukların çalıştırılması, eğitimden yoksun kalmalarına, bedensel ve ruhsal sorunlara ve olumsuz sosyal etkilere yol açan önemli bir sorundur. Bu çalışmada Diyarbakır sokaklarında çalışan çocukların sosyo-demografik özelliklerinin ortaya konması hedeflenmiştir. Bu amaçla 136 sokak çocuğuyla görüşülmüştür. Bunların ortalama yaşı 12.6 ± 1.7 olarak bulunmuştur. Çocukların çoğunluğunun kırsal kesim kökenli olduğu (%79.4), büyük kısmının hala eğitimine devam ettiği (%68.4), altıdan fazla kardeşleri olduğu (%67.6) ve erken yaşta çalışmaya başladıkları anlaşılmıştır. Çocukların sokaklarda çalışmasının toplumda onarılmayacak sonuçlar doğurabilecek, önemli bir sosyal yara olabileceği tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sokak çocuğu, çalışan çocuk, çocuk işgücü

SUMMARY: SOCIO-DEMOGRAPHIC ASPECTS OF CHILDREN WHO ARE WORKING IN THE STREETS OF A SOUTH-EAST CITY

Employment of children emerges as a serious problem, especially in developing countries and causes deprivation of education, mental and physical problems and has negative social effects. In this study, it was aimed to display the socio-demographic aspects of children who are working in the streets of Diyarbakır. For this purpose, 136 street children were interviewed. The mean age of these children was 12.6 ± 1.7 years. Most of the children's background was rural areas (79.4%). The majority were still attending their school (68.4%), had more than 6 siblings (67.6%) and begun to work at an early age. The problem of child workers as an important social defect and the consequent unreparable results in the community were discussed.

Key words: Street children, working children, child labour

GİRİŞ

Çalışan çocuklar dünyada, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde önemli sosyal sorunlardan birini oluşturmaktadır. Uluslararası sözleşmeler ve hükümler, anayasa ve yasalar, aile, çocuk ve gençliği koruyucu düzenlemeler getirmiştir. İLO'nun 1980 raporuna göre dünyada okul çağında olup da, okula gidemeyen ve çalışmak zorunda olan 52 milyon çocuk bulunmakta iken (WHO 1987), 1990 raporuna göre 15 yaşından küçük çalışan çocuk sayısı 79 milyona yükselmiştir. Bu çocukların %94'ü gelişmekte olan ülkelerde bulunmaktadırlar (WHO 1995). DİE (1994) verilerine göre de ülkemizde 6-15 yaş arasında iktisadi işlerde çalışan çocukların sayısı 1.008.019'dur. Ülkemizde çocuklar özellikle kırsal kesimde çok küçük yaşlardan itibaren çalıştırılmaya başlanmaktadır (Fişek 1987).

Çocuk işçiliği giderek organize içeriği olan "işçilik" boyutunu aşarak kendi başına ve tümüyle istismara açık bireysel bir çalışma halini almaya başlamıştır. Düşük ücret karşılığı sömürülen çocuklar bir taraftan çocukluklarını yaşayamadıkları için psikiyatrik sorunlarla karşılaşmakta (Gökler 1995), diğer taraftan da eğitim olanaklarından yoksun kalmaktadırlar (DİE 1994). Kırsal kesimde çocuklar tarım ve hayvancılıkla ilgili işlerde daha fazla çalıştırılırken, sanayisi gelişmiş şehirlerde küçük yaşlardan itibaren iktisadi işletmelerde çalıştırılmaktadırlar. Oysa ki Diyarbakır'da sanayi yeterince gelişmiş olmadığından bu çocuklar sokaklarda çalıştırılmaktadır. Sokaklarda simit, tatlı, mendil satıp, çöp toplayan, dilenen, araba camı silen küçük yaşta çocuklara sıklıkla rastlanmaktadır. Bu çocukların, sosyo-demografik özelliklerinin, çalışma koşullarının, beklentilerinin belirlenebilmesi amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışma Mayıs-Haziran 1997 tarihleri arasında yapılmıştır. Çalışmada Milli Eğitim Müdürlü-

* SHU, Doç. Dr., Dicle Üniv. Tıp Fak. Psikiyatri Anabilim Dalı, Diyarbakır.

** Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniv. Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Diyarbakır.

*** Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniv. Tıp Fak. Psikiyatri Anabilim Dalı, Diyarbakır.

**** SHU, Toplum Merkezi, Diyarbakır.

ğünde görevli yedi rehber öğretmen yer almış, bu kişilere kullanılacak form tanıtılmış ve görüşmeyi nasıl yapacakları konusunda bilgi verilmiştir. Daha sonra bu kişiler farklı semtlere giderek, belirli saatlerde (saat: 10.00, 12.00 ve 17.00) sokaklarda para kazanmak amacıyla dolaşan çocuklarla görüşmüşlerdir. Görüşmede, sokakta çalışan çocukların bazı sosyo-demografik özelliklerini ve beklentilerini saptamaya yönelik olarak hazırlanmış olan bir anket formu kullanılmıştır. Bu form yardımıyla çocukların yaşı, doğum yeri, eğitim durumu, kardeş sayısı, çalışmaya başlama yaşı, günlük çalışma süresi, işe başlama saati, günlük kazancı, ailedeki kişi sayısı, barındıkları konutların özellikleri, çalıştıkları zaman dilimi, nasıl bir işyerinde çalışmak istedikleri ve ideallerindeki meslekleri sorulmuştur. Bu sırada yaptıkları iş ve ailelerine yönelik bilgi almak için de bir görüşme olanağı da doğmuştur. Toplam 136 çocukla tek tek görüşülerek bu anket formu doldurulmuştur.

BULGULAR

Çalışmaya alınan çocukların yaş ortalaması 12.6 ± 1.7 olarak bulunmuştur. Çocukların doğum yeri, eğitim durumu, kardeş sayısı, çalışmaya başlama yaşı, günlük çalışma süresi, işe başlama saati ve günlük kazancı Tablo 1'de verilmiştir.

Çocukların %79.4'ünün kırsal kökenli olduğu saptanmıştır. Bu çocukların eğitim durumlarına bakıldığında %68.4'ünün halen öğrenci olduğu görülmektedir. Kardeş sayısı yönünden incelendiğinde %67.6'sının 6 ve daha fazla kardeşi vardır. Çocukların %31.6'sının 8 yaşından önce çalışmaya başladığı, %49.3'ünün günde 7 saat veya daha fazla çalıştığı saptanmıştır. Çok erken saatlerde çalışmak için sokağa çıkan çocukların evlerine geç saatlerde döndüğü, ayrıca çok azının (%16.2) günlük gelirin 150 bin lirayı geçtiği dikkat çekmektedir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi ev halkı sayısının oldukça yüksek oluşu dikkat çekmektedir. Sokakta çalışan çocukların %81.6'sı 7'den fazla kişinin bulunduğu evlerden gelmektedir.

Tablo 1: Çalışmaya Alınan Çocuklara İlişkin Bazı Veriler

Doğum Yeri	Sayı	%
Kır	108	79.4
Kent	28	20.6
Eğitim Durumu		
İlkokul öğrencisi	48	35.3
Ortaokul öğrencisi	41	30.2
Lise öğrencisi	4	2.9
İlkokul mezunu	14	10.3
İlkokul terk	18	13.3
Okur-yazar değil	11	8.1
Kardeş Sayısı		
0-3	9	6.6
4-5	35	25.7
6-8	92	67.6
Çalışmaya Başlama Yaşı		
0-6	8	5.9
7-8	35	25.7
9-10	60	44.1
11+	33	24.3
Günlük Çalışma Süresi ort. 6.8 ± 3.5 (saat)		
0-3	22	16.4
4-6	47	34.6
7-9	32	23.5
10-12	30	22.1
13+	5	3.7
Günlük Kazancı (Mayıs 1997)		
100 bin	21	15.4
101 bin -150 bin	93	68.4
150 bin +	22	16.2

Tablo 2: Ailede Birlikte Oturulan Kişi Sayısı

Kişi Sayısı	Sayı	%
0-6	25	18.4
7-10	83	61.0
11+	28	20.6

Çocukların barındıkları konutların %45.6'sının tek katlı gecekondu olduğu ve konutlarda oda

başına düşen kişi sayısının 3.3 olduğu saptanmıştır (Tablo 3). Ayrıca bireysel görüşmelerden, küçük ve dar mekanlarda değişik yaş ve cinsiyet gruplarından akrabaların aynı odayı birlikte paylaştıkları öğrenilmiştir.

Tablo 3: Çocukların Barındıkları Konutların Bazı Özellikleri

Konut Tipi	Sayı	%
Tek Katlı Gecekondu	62	45.6
Çok Katlı Gecekondu	74	54.4
Oda Sayısı		
1 Odalı	2	1.5
2 Odalı	57	41.9
3 Odalı	77	56.6

Sokakta çalışan çocukların çalışmaya ayırdıkları zaman dilimi de soruşturulan bir diğer konudur. Çocukların %36'sı sürekli çalıştığını belirtmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: Çocukların Çalışmaya Ayırdıkları Zaman Dilimi

Zaman Dilimi	Sayı	%
Sürekli	49	36.0
Okuldan Sonra	79	58.1
Hafta Sonları	8	5.9

Sokakta çalışan çocukların, sokakta çalışmaktan dolayı karşı karşıya kaldıkları kötü fizik ve sosyal koşullar, onların özlemini duydukları çalışma ortamlarına ilişkin hayallerini de etkiler görünmektedir. Çocuklar olanak olsa seçecekleri çalışma ortamlarını kapalı, sıcak ve gelir açısın-

dan daha düzenli buldukları alanlarda yoğunlaştırmışlardır (Tablo 5).

Tablo 5: Olanak Olsa Nasıl Bir İşyerinde Çalışmak İsterdin?

Çalışma Alanı	Sayı	%
Tamirci	42	30.9
Lokanta	12	8.8
Elektrikçi	8	5.9
Berber	8	5.9
Büroda	16	11.8
Çalışmak İstemem	5	3.7

Çocuklar olanak olsa nasıl bir meslek seçecekleri konusunda toplumca belirli saygınlığı olan mesleklerin özlemini duyduklarını ifade etmişlerdir (Tablo 6).

Tablo 6: Olanak Olsa Nasıl Bir Meslek Seçerdin?

Meslek	Sayı	%
Doktor	54	39.7
Öğretmen	33	24.3
Avukat	6	4.4
Mühendis	8	5.9
Polis	8	5.9
Diğer (Gazeteci, Bilgisayarcı, Muhasebeci, Postacı vb.)	27	19.9

Bu çalışmada ortaya çıkan bir başka nokta da, çocukların 123'ünün (%90.4) olanak olsa sadece okumak istediğini ifade etmeleridir. Çoğu zaman günün erken saatlerinden itibaren sokakta çalışmaya başlayan bu çocukların 67'si (%49.3) sokakta zaman zaman aç kaldığını, 44'ü (%32.4) sigarayı denemiş olduğunu (%14.0) sigara içtiğini, 25'i (%18.4) oyun oynamaya zaman bulamadığını bildirmiştir.

TARTIŞMA

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Projesinin merkezi konumunda ve kentleşme hızı Türkiye ortalamasının üzerinde olan bir kentimizdir (Unicef 1991). 1990 yılı genel nüfus sayımına göre 12-14 yaşındaki çocuklar arasında çalışma olgusunun en sıklıkla görüldüğü kent merkezlerinin başında Diyarbakır gelmektedir (DİE 1990). Ayrıca Diyarbakır çocuk suç oranının yüksek olduğu kentlerimiz arasında üst sıralarda yer almaktadır (Oto ve Eğilmez 1991, Oto ve Antar 1996). Genel nüfus sayımlarında ekonomik aktif nüfus içinde 12 yaşından küçük nüfus yer almasına karşın (iş yasaları tarafından çalıştırılmaları yasaklanmış bulunduğundan yok sayılmaktadırlar), bunların oranları oldukça yüksektir (Özbay 1991). Bu çalışma da saptandığı gibi çocuğun evinin dışına çıkabilme yeteneğini kazanması halinde, hızla çalışma yaşamına itildiği görülmektedir. Bu çocukların büyük bölümü sokakta satıcılık yapmaktadır. En çok sattıkları şeyler simit, tatlı, sakız ve kağıt mendildir. Ayrıca ayakkabı boyacılığı, tartıcılık, çöp toplama, dilencilik, trafik ışıklarında duran arabaların camını silme gibi işler de yaygın olarak yapılmaktadır. Çalışmamızda 4 ve 5 yaşlarında çalışmaya başlayan birer çocuk saptanırken, 6 yaşına kadar çalışmaya başlayanların sayısı 8 (%5.8), 10 yaşına kadar çalışmaya başlayan çocukların sayısı 103 (%75.7) olarak bulunmuştur. Fişek'in (1987) yaptığı çalışmaya göre kırsal kesimde hayvancılık ve tarımla ilgili olarak ailesinin yanında çalışan çocukların çalışmaya başlama yaş ortalamaları 8.9 olarak bulunmuştur. Ancak bu çocuklar parasız olarak çalışmaktadırlar. Aynı çalışmaya göre kırsal kesimde tarım işçisi olarak para kazanma amacıyla çalışmaya başlama yaşı ise 14'tür. Kırsal kesimden kente göç ederek para kazanma amacıyla çalışan erkek çocuklarda ortalama başlangıç yaşı 12.6 olarak saptanmıştır (Fişek 1991). İlik ve arkadaşları (1994) Ankara'da yapmış oldukları benzer bir çalışmada sokakta çalışan çocukların 11-14 yaşları arasında yoğunlaştığını saptamışlardır. Bu durum bize Diyarbakır'da çocukların Türkiye'nin diğer bölgelerine göre çok daha küçük yaşta çalışmaya başladıklarını göstermektedir.

Günün çok erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar özellikle kentin kalabalık merkezle-

rinde rastlanabilecek bu çocukların ortalama günlük çalışma saatleri 6.8 ± 3.5 saat olarak saptanmıştır. Bu uzun riskli ve aynı zamanda yasalarla yasaklanmış bulunan çalışma alanından elde edilen gelir de asgari ücretin çok altında kalmaktadır. Çocuklar gelirlerini ailelerine ve özellikle annelerine vermektedirler. Fişek (1998) yapmış olduğu bir çalışmada kızların %50'sinin, erkeklerin %30'unun gelirlerinin tamamını ailelerine verdiklerini bildirmiştir. Bu çocukların kendilerinden daha büyük yaştaki çocuklardan oluşan sokak çeteleri ile karşılaşmaları, olumsuz sağlık koşulları, sosyal, fizik ve cinsel istismarla her an karşılaşabilecekleri bir ortamda olmaları önemle üzerinde durulması ve çözülmesi gereken sorunlardır. Yapılan bir çalışmada, çalışan kız çocuklarının %6.8'inin cinsel tacize uğradığı bildirilmiştir (Yeni 1993).

Ülkemizde hane halkı ortalama büyüklüğü 4.8 olarak saptanmıştır (Atalay ve ark. 1993). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde de ortalama hane halkı büyüklüğü kent merkezinde 5.8, kırsal 6.5 olarak bulunmuştur. Bizim çalışmamızın yapıldığı grupta bu oran her iki ortalamadan da oldukça üzerinde bulunmuştur. Çocukların kalabalık ailelerden gelmeleri, ailelerin sosyo-ekonomik düzeylerinin düşük olması ve yaşadıkları koşullar, çocukların çalışmaya başlayabildikleri yaştan itibaren çalıştırılmalarının nedenleri olarak sayılabilir. Bu bulgu ailede çocuk sayısı arttıkça, ailenin çocuğa bakış açısının da değiştiği ve çocuğa ilişkin maddiyatçı değerlerin öne çıktığı saptamasına paralellik göstermektedir (Özbay 1994). Ailede çocuk sayısının Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde olması çocukların bulunduğu ailelerin aile planlaması hizmetlerine ne denli gereksinim duyduklarının da önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Çocukların yaşamlarını sürdürdükleri konut koşulları da olumsuzdur. Çoğunluğu 2 veya 3 odalı gecekondularda, kalabalık aileleriyle beraber yaşayan bu çocuklar, yaş ve cinsiyet farkı gözletilmeksizin diğer aile bireyleriyle aynı odayı paylaşmaktadırlar. Bu durumun da çocuğun cinsel ve psikososyal gelişimini olumsuz yönde etkileyeceği bilinen bir gerçektir.

Çocukların %36.0'ı sürekli ve %58.1'i okuldan sonra çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bu durum ço-

cukların oyun oynamaya zaman ayırmadıklarını ve aynı zaman dilimi içinde para kazanmak olduklarını göstermektedir. Çocukların, oyun gereksinimleri para kazanmayla ilgili oyunlar oynayarak giderdikleri kişisel görüşmelerde saptanmıştır. Bu oyunların daha çok yetişkinleri aldatmaya yönelik oyunlar olduğu gözlenmiştir. Ancak çocukların sokakta çalışmak zorunda kalmalarının belki de en çarpıcı olumsuz etkisi, çocukların zaman zaman aç kalmaları, sigarayı denemeleri, hatta önemli bir oranının sürekli sigara içtiklerini belirtmiş olmalarıdır.

"Olanak olsa nasıl bir işyerinde çalışmak isterdin" sorusuna verdikleri yanıtlar, çocukların çoğunluğunun çıraklık ve ustalık süreçleri içeren iş alanlarını yeğlediklerini, kendi durumlarını düşündüklerini, tartıştıklarını ve gelecek kaygısı taşıdıklarını göstermektedir. Çocukların çalışmak için kapalı mekanları ve düzenli geliri olan işleri istedikleri görülmektedir. Benzer sonuç "olanak olsa nasıl bir meslek seçerdin" sorusuna verilen yanıtlarda da görülmüştür. Sokakta çalışmanın yalnızca olumsuz koşulları üzerinde durmak, varolan sorunun çözümünde de sorunlara neden olabilecek bir yaklaşımdır. Bu nedenle sokakta çalışmanın çocukların sosyalleşmesi ve toplumu daha yakından tanımaları açısından olumlu bazı etkileri de bulunmaktadır. Çocuklar olanak olsa nasıl bir meslek seçecekleri konusunda da toplumca belirli saygınlığı olan mesleklerin özlemine duyduklarını ifade etmişlerdir. Diğer yandan çocukların %90.4'ünün olanak olsa sadece okumak istediğini ifade etmesi gerçek özlemlerinin ifadesi olarak değerlendirilmiştir.

Özellikle göç alan büyük kentlerin caddelerinde sıkça karşılaştığımız ve kanıksadığımız çalışan çocukların sayısı giderek artmaktadır. Küçük yaştaki çocukların olumsuz koşullarda çalışmaları bir taraftan ruhsal, fiziksel, eğitimsel geriliğe ve sorunlara neden olurken, diğer taraftan onları olumsuz etkileşmelere ve her tür istismara açık hale getirmektedir. Sağlıklı bir topluma sahip olmak için sokakta çocukların çalıştırılması sorunu üzerinde ısrarla durulması ve daha geç olmadan çözüm yollarının araştırılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR*

- Atalay B, Konaş YM, Beyazıt S, Madenoğlu K (1993) *Türk Aile Yapısı Araştırması*. DPT, Sosyal Planlama Gnl. Md., Ankara.
- D.İ.E. (1990) *Yıllık İstatistikleri T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını*, Ankara.
- D.İ.E. (1994) *Çocuk İşgücü*. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Fişek AG (1987) *Children at Work; Special Health Risks*. WHO Technical Report Series no: 756 World Health Organization, Cenova, s:22.
- Fişek AG (1991) *Çalışma yaşamı ve çocuk*. 2. Ulusal İşçi Sağlığı Kongresi (4-7 Nisan 1988, Ankara). Türk Tabipler Birliği Yayını, Ankara, s:258.
- Fişek AG (1998) *Çocuk emeğinin sona erdirilmesi; Kız ve erkek çocuk emeği arasındaki farklar*. *Çalışma Ortamı Dergisi* 36:2-4.
- Gökler B (1995) *Çalışan çocuklarda çocuk kimliğini yeniden oluşturmak*. *Çalışma Ortamı Dergisi* 22: 33-38.
- İlik B, Türkmen Z, Geter R (1994) *Sokaktan Ustaliğa*. ILO/IPEC Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programı, Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Merkezi, Demircioğlu Matbaacılık, Ankara, s:123.
- Oto R, Eğilmez L (1991) *Diyarbakır'da Çocuk Suçluluğu*. *Dicle Tıp Bülteni* 18:67-72.
- Oto R, Antar S (1996) *Diyarbakır Kapalı Cezaevinde Tutuklu Bulunan Gençlerin Bazı Sosyodemografik Özellikleri ve Zeka Düzeyleri*. *Dicle Tıp Dergisi*. 23:37-46.
- Özbay F (1991) *Türkiye'de Kadın ve Çocuk Emeği*. *Toplum ve Bilim Dergisi* 53:41-54.
- UNICEF (1991) *Türkiye'de Anne ve Çocukların Durumu Analizi*. T.C. Hükümeti-Unicef İşbirliği Programı, Ankara, s:251.
- WHO (1987) *Children at Work. Special Health Risks*. WHO Technical Report Series no: 756, World Health Organization, Cenova, s:6.
- WHO (1995) *The World Health Report "Bridging the Gaps"*. WHO Publications, Cenova, s:8.
- Yeni N (1993) *Konfeksiyon atölyelerinde çalışan kız çocuklara ilişkin bir araştırma*. *Çalışma Ortamı Dergisi* 8: 36.